

Bronisława Ligara
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
bligara@interia.pl

DYSKURS CYWILIZACYJNY ZYGMUNTA KRASIŃSKIEGO W PRZESTRZENI MIĘDZYKULTUROWEJ¹

Słowa klucze: dyskurs cywilizacyjny, reprezentacje dyskursowe, komunikacja międzykulturowa, działania argumentacyjne, bilingwizm/dwujęzyczność

Keywords: civilization discourse, discourse representations, intercultural communication, argumentative action, bilingualism

Mots clés: discours sur la civilisation, représentations discursives, communication interculturelle, activités argumentatives, bilinguisme

1. Cywilizacje europejskie jako obiekt dyskursu

Przedmiotem niniejszej refleksji jest dyskurs na temat cywilizacji europejskiej/europejskich ukonstytuowany we francuskich tekstach Zygmunta Krasińskiego, obejmujących okres od roku 1831 do 1858². Ten to segment rzeczywistego świata uczynił Krasiński obiektem działań językowych poprzez teksty, do których napisania wybrał, ze względu na odbiorców, drugi język swojego pisarstwa – francuski.

Cywilizacja w przestrzeni społecznej zaludnionej wieloma wspólnotami kulturowo-językowymi jest obiektem szczególnym: stanowi mianowicie punkt odnie-

¹ Artykuł ten jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji „Reprezentacje świata w dyskursach (modele, obrazy, wizje)”, Brenna, 25–27 października 2017 r., zorganizowanej przez Instytut Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego.

² Temat, inaczej odniesienia przedmiotowe, jako kryterium typologii dyskursu wyróżnia Bożena Witosz (2016).

sienia, ze względu na który wspólnoty językowo-kulturowe konstruuja swoją tożsamość i określają swoje relacje z innymi wspólnotami, wartościując i same siebie, i inne, kiedy się z nimi konfrontują. Cywilizacja pełni wtedy funkcję swoistego *tertium comparationis* – płaszczyzny porównania z innymi wspólnotami, zawsze aksjologicznie ukierunkowanej. Jest to przy tym obiekt rzeczywistości pozajęzykowej niefizyczny, bo psychiczny i społeczny, choć również materialno-kulturowy, którego referencja jest, z racji jego natury, nie ostensywna, a konstruowana (Laurendeau 1998: 95–100, za Antoine’em Culiolim)³. Jest nadto konstruowana w jedynym możliwym miejscu: w wypowiedziach/tekstach rozumianych jako materialna manifestacja dyskursu (Awdiejew 2016: 323). Dyskurs, który wyłonił właśnie cywilizację jako swoje odniesienie przedmiotowe, nazywam dalej dyskursem cywilizacyjnym⁴.

Dyskurs rozumiem jako sytuującą się na poziomie idealizacji strukturę modelującą działania językowe dokonywane w interakcji społecznej (Foucault 1969/1977, 1971/2002; Charaudeau, Maingueneau 2002: 185–190; Rasiński 2009; Grzmil-Tylutki 2010; Czachur 2011; Witosz 2012: 65–66). A ponieważ opis dyskursu jest możliwy tylko poprzez manifestujące go teksty, analizuję dyskurs cywilizacyjny w ścisłym związku z jego tekstowością (Foucault 1969/1977: 44–55, 138–151; Labocha 2008: 184; Czachur 2011: 81), a przedmiotowe wypowiedzi/teksty – z uwarunkowaniami narzuconymi przez kontekst ich ukształtowania (Duszak 1998: 247–249; Adam 1999: 34–42; Charaudeau, Maingueneau 2002: 135–136; Dąmbaska-Prokop 2010: 64–68, 128–130; Gajda 2016: 17). Używam dalej wymiennie terminów „tekst”/„dyskurs”, rozumiejąc ten pierwszy nie jako zjawisko autonomiczne, ale jako skrót myślowy określenia „tekst jako materialna manifestacja dyskursu”.

Manifestujące dyskurs cywilizacyjny francuskie teksty Krasińskiego to listy prywatne (z lat 1831–1838) skierowane do Henry’ego Reeve’a, przedstawiciela angielskiej wspólnoty językowo-kulturowej, następnie memoriały polityczne napisane do ówczesnych autorytetów politycznych: francuskich polityków, premiera François Guizota (1847) i cesarza Napoleona III (1854) oraz do najwyższego autorytetu religijnego – papieża Piusa IX (1848), dalej polityczne listy otwarte: do deputowanego Charles’a Forbes’a de Montalemberta (1847), do autorytetu w dziedzinie historii Alphonse’a de Lamartine’a (1847), listy do politycznych przyjaciół: le Comte Louis Mastai (1849) i Stephanie la Grande-Duchesse de Baden (1854) oraz dwie audiencje udzielone Krasińskiemu przez cesarza Napoleona III (1857 i 1858), zapamiętane i w dużej części przetłumaczone przez Krasińskiego na polski mimo klauzuli poufności, jaką Napoleon III wymógł na swoim rozmówcy.

3 O rozróżnieniu referencji ostensywnej i konstruowanej pisze Paul Laurendeau (1998: 95–100), opierając się na teorii aktu wypowiedzania (fr. *énonciation*) autorstwa Antoine’a Culiolego, który podkreśla, że w konkretnym akcie wypowiedzania istotny staje się sposób odsyłania przez mówiącego do obiektu (w świecie), czyli właśnie konstrukcja jakiegś jego referencji.

4 O zagadnieniu wyłaniania się przedmiotów dyskursu pisze Michel Foucault (1969/1977: 66–76).

Dyskursowy wymiar powyższych tekstów tworzą: ich zdarzeniowość, poddawanie się normom gatunkowym, kształtowanie się w interakcji z odbiorcami oraz fakt, że były miejscem tworzenia przedmiotowej wiedzy (Foucault 1969/1977: 83–91, 220–225).

I tak, odnoszące się do cywilizacji wypowiedzi/teksty Krasińskiego są zdarzeniami komunikacyjnymi (dyskursywnymi), zaistniałymi w określonych historycznie ramach czasowych. Są rozproszone czasowo i tekstowo, a równocześnie tworzą jako ogół pole dyskursu, w którym wchodzi między sobą w relacje „współzależności sytuujących je wobec innych wypowiedzi, z którymi się wiążą” (ibid.: 50–52; por. też Rasiński 2009: 18), co wykaże dalsza analiza.

Z kolei wypowiedzi-zdarzenia są osadzone w tekstach aktualizujących reguły gatunków, w których realizuje się z jednej strony dyskurs prywatności, jak listy do przyjaciela (Zaśko-Zielińska 2016), z drugiej – dyskurs polityczny, a więc publiczny (Siciuk 2016), jak listy otwarte, memoriały polityczne oraz audiecje.

A gatunki te wymagają interakcji podmiotów uczestniczących w zdarzeniach komunikacyjnych: ich odbiorcami były wyżej przedstawione osobistości, reprezentujące określone instytucje (Foucault 1971/2002: 26–27), nadawca zaś tworzył i kierował do nich swoje teksty z pozycji „zastępczo” również instytucjonalnej. Krasiński był bowiem przedstawicielem polskiej wspólnoty komunikatywnej szczególnie kulturowo wyposażonym ze względu na własną twórczość w dwóch językach, społeczną warstwę kulturotwórczą i opiniotwórczą, z której pochodził, posiadaną wiedzę historyczną i historiozoficzną opartą na gruntownym wykształceniu uniwersyteckim i indywidualnym, i wreszcie swoje uczestnictwo w dyskursie filozoficznym oraz historiozoficznym z wybitnymi umysłami epoki (Ligara 2015).

Natomiast działania wiedzytwórcze dyskursu cywilizacyjnego upatruję w tym, iż stanowił on *locus* skonstruowania reprezentacji poszczególnych cywilizacji mających, w założeniu nadawcy, oddziaływać argumentacyjnie na odbiorców.

2. Przestrzeń międzykulturowa dyskursu cywilizacyjnego w tekstach Zygmunta Krasińskiego

Jednocześnie, co istotne, badane wypowiedzi/teksty powstały w przestrzeni międzykulturowej, w sytuacji komunikacji międzykulturowej, a ta implikowała przyjęcie przez autora pewnych strategii w procesie ich tworzenia (Duszak 1998: 242–288). Wynikały one z konieczności uwzględnienia, a nawet podporządkowania się przez Krasińskiego regułom, normom społecznym i kulturowym przyjętym we wspólnotach, do jakich należeli odbiorcy jego tekstów, których nadawca był wprawdzie twórcą dwujęzycznym, ale reprezentował punkt widzenia innej niż ich własna wspólnota komunikatywnej.

Z jednej więc strony impuls do tworzenia wypowiedzi manifestujących dyskurs cywilizacyjny dawała Krasińskiemu ówczesna wiedza – Foucaultiańskie historyczne

a priori kierujące dyskursem (Foucault 1969/1977: 161–164; zob. pkt 5), której Krasieński był świadomym i znamienitym uczestnikiem. Z drugiej natomiast działania językowe Krasieńskiego ten dyskurs tworzyły: on był ich konkretnym podmiotem (Czachur 2011: 83–89), i to podmiotem wybitnym, zakorzenionym w określonym systemie społecznym, kulturowym oraz w określonym systemie wartości, ale i poruszającym się doskonale także w odnośnych systemach innych wspólnot jako twórczy bilingwista i – szerzej – Europejczyk. Równocześnie w przestrzeni międzykulturowej Krasieński, jako podmiot mówiący, reprezentował kolektywny punkt widzenia (ibid.: 86) polskiej wspólnoty społeczno-kulturowej wobec innych wspólnot narodowych i państwowych: angielskiej/brytyjskiej, francuskiej oraz (głowy) wspólnoty kościelnej (katolickiej), a także członków swoistej wspólnoty, jaką były ówczesne elity europejskie, ponadnarodowe.

Dającą się implicytnie odczytać z tekstów intencją wykreowania przez podmiot dyskursu z cywilizacją jako odniesieniem przedmiotowym w sytuacji komunikacji międzykulturowej było wykonanie określonej roboty poznawczej na odbiorcach. Robota ta zasadzała się na transferze z przestrzeni języka polskiego/kultury polskiej do przestrzeni języka/kultury odbiorców określonej wiedzy, dotychczas odbiorcom nieznaney, a dotyczącej cywilizacji w przestrzeni europejskiej.

Celem dyskursu wykreowanego przez poetę w jego drugim języku – języku odbiorców – było zatem działanie poznawcze na umysłach tych ostatnich: działanie to stało się możliwe dzięki aktywnemu bilingwizmowi Zygmunta Krasieńskiego. Jest to hipoteza badawcza przyświecająca temu artykułowi.

3. Działanie poznawcze dyskursu cywilizacyjnego: poznanie poprzez reprezentacje prowadzące do wiedzy

Poznanie obiektów rzeczywistego świata przebiega poprzez ich reprezentacje, wytworzone w tekście – materialnej manifestacji dyskursu. Konstruuje je jego podmiot/nadawca, dokonując operacji dyskursywnych przenoszenia na płaszczyźnie wypowiedzania, aktualizowanej zawsze w konkretnym języku naturalnym, wybranych przez siebie obiektów osadzonych w rzeczywistości zewnętrznej do uniwersum swojego dyskursu. Georges Vignaux (1988: 155–231) w związku z tym podkreśla, że operacje dyskursywne łączą w sobie nierozdzielnie operacje językowe i operacje poznawcze, ponieważ to działania poznawcze, mające miejsce tylko w dyskursie, motywują i fundują język dyskursu, tj. dobieranie do nich przez autora takich a nie innych form językowych, w analizowanym przypadku form języka francuskiego.

Udział języka w wytwarzaniu przez dyskurs reprezentacji obiektów, które do niego wchodzi, François Rastier (2010: 110–112) interpretuje następująco: w językach, które nie są formalne, referencja bezpośrednia „znak językowy: obiekt znaku

językowego, tj. jego desygnat w świecie” nie zachodzi⁵, znaki (wyrażenia) językowe mają bowiem znaczenie/*signifier* różne od ich referencji, tak że wyrażenia językowe i obiekty świata łączy pośredniczący między nimi poziom semantyczny, właściwy każdemu językowi. To dlatego języki przekazują i wzbudzają w ich użyciu, tj. w dyskursie manifestującym się w wypowiedziach/tekstach, reprezentacje mentalne – korelaty psychiczne *signifier*/treści wyrażen językowych, rzutując na ich wytworzenie właściwe sobie przymusy czy ograniczenia semantyczne.

Cywilizacja jako obiekt rzeczywistego świata – w czasie, w którym Krasiński formułował swoje wypowiedzi – była już rozpoznana, np. przez historyka F. Guizota w wydanej w 1828 r. historii cywilizacji w Europie. Guizot stwierdza w niej status istnienia (pewnej) cywilizacji europejskiej jako faktu ogólnego podlegającego opisowi na gruncie obejmującej go dziedziny:

La civilisation [...] est [le] fait général, caché, complexe, très difficile [...] à décrire, à raconter, mais *qui n'en existe pas moins, qui n'en a pas moins droit à être décrit et raconté* (Guizot 1828: 7).

[= Cywilizacja jest faktem ogólnym, ukrytym, złożonym, bardzo trudnym do opisanie, do opowiedzenia, ale *który niemniej istnieje, który niemniej ma prawo, by być opisany i opowiedziany* (tłum. i wyróżnienie – B.L.)].

Jako fakt ogólny cywilizacja europejska objawia się poprzez pewną jedność w cywilizacji różnych państw Europy („une certaine unité éclate dans la civilisation des divers États de l'Europe” (ibid.: 3)) i wypływa z faktów mniej więcej podobnych mimo dużych różnic co do czasu, miejsc, okoliczności („elle découle de faits à peu près semblables, malgré de grandes diversités de temps, de lieux, de circonstances” (ibid.)). Na pojęcie *cywilizacji* składają się, zdaniem Guizota, dwa nierozdzielne elementy: idea postępu, rozwoju społeczeństwa („l'idée du progrès, du développement de l'état social”) i ściśle z nim związany rozwój moralny człowieka indywidualnego („développement moral, de l'homme individuel”), następnie te same zasady („[les] mêmes principes”): sprawiedliwość („justice”), praworządność („légalité”), jawność („publicité”), wolność („liberté”) (ibid.: 3, 15–22, 34) oraz twórcze przejawy: dzieła literackie, nauki, sztuki, które na gruncie cywilizacji najpełniej ukazują cały swój blask („Les lettres, les sciences, les arts déploient tout leur éclat” (ibid.: 18)). I, być może, takie m.in. ówczesnie krążące w europejskich umysłach rozumienie cywilizacji było dla dyskursu Krasińskiego implicytnym punktem odniesienia.

Przenosząc bowiem cywilizacje mające umocowanie ontologiczne w przestrzeni geograficznej i politycznej lat 1831–1858 do uniwersum swojego dyskursu,

5 Referencja bezpośrednia zachodzi natomiast w językach formalnych, w których symbole są czystymi *signifiants* obiektów; referencja bezpośrednia neguje fakt istnienia poziomu semantycznego właściwego językowi (Rastier 2010: 111).

Krasiński kierował się stosunkiem „dyskurs : rzeczywistość zewnętrzna”, wytwarzającym dystans między obiektami świata a obiektami dyskursu (Vignaux 1988: 15–16, 217–231). Leżał on u podstaw operacji poznawczych dokonywanych przez autora na cywilizacjach – obiektach świata, a prowadzących do wytworzenia poprzez znaki językowe – słowa ich reprezentacji w dyskursie. Operacje te to nowa kategoryzacja cywilizacji poprzez określenie ich daną nazwą oraz zaklasyfikowanie, pod względem przypisanych im właściwości (charakterystyk, cech), do kategorii obiektów podobnych, różnych, kompatybilnych bądź niekompatybilnych z przyjętymi w danej wspólnocie regułami (normami, konwencjami, wartościami). Dalszą operacją – na planie poznawczym ściśle związanym z planem językowym – było poddanie reprezentacji schematyzacji, tj. uogólnieniu takich a nie innych cech uznanych dla nich za istotne, poprzez modus asercji, każąc myśleć, że „tak rzeczywiście jest”. Uogólnienie zaś prowadziło do wytworzenia przez dyskurs nowego schematu poznawczego: reprezentacji (danej reprezentacji) s e l e k t y w n e j, gdyż podyktowanej pewną strategią w przedstawianiu odnośnej rzeczywistości (ibid.: 206–218; Adam 1999: 101–108; Charaudeau, Maingueneau 2002: 518–520).

Skonstruowane przez Krasińskiego w wyniku wyżej przedstawionych działań poznawczych, opartych na języku francuskim, dyskursowe reprezentacje wybranych cywilizacji budowały w przestrzeni języka/kultury odbiorców wiedzę o miejscu, jakie cywilizacja polska winna w ich świadomości zajmować – wiedzę dla nich nową, bo implikującą objęcie odnośnego fragmentu świata informacją oraz wywołanie refleksji krytycznej wobec stanu wiedzy na jego temat, jaką przed dyskursem posiadali.

4. Rekonstrukcja reprezentacji cywilizacji w dyskursie Zygmunta Krasińskiego i ich konfiguracja

Cywilizacje – obiekty świata, stając się obiektami dyskursu ukonstytuowanego przez Krasińskiego, tworzą w przestrzeni jego wypowiedzi/tekstów dynamiczną, bo kształtującą się w czasie, konfigurację. Jej centrum stanowi cywilizacja polska przedstawiana w relacjach z jednej strony z cywilizacją angielską i w dalszej kolejności z cywilizacją Zachodu, a z drugiej – z rosyjską. Autor lokalizował w przestrzeni dyskursu jedne cywilizacje wobec drugich, ustanawiając między nimi odpowiednie relacje – takie, by dyskurs wytworzył pewien sens mający działać argumentacyjnie na odbiorcę z innego niż polski kręgu językowego i państwowego (Vignaux 1988: 185–187, 226–227). Służyła temu przyjęta przez Krasińskiego strategia budowania reprezentacji poszczególnych cywilizacji we wzajemnym kontraście. Zostanie teraz dokonana rekonstrukcja dyskursowych reprezentacji cywilizacji, poczynawszy od ich korelatów językowych, dających się wydobyć z eksplorowanych tekstów. Korelaty te obejmują ujęzykowane charakterystyki, jakie Krasiński, kierując się pewnym punktem widzenia, wyselekcjonował z odnośnego fragmentu rzeczywistości, dobierając je ze względu na wskazane wyżej (por. pkt 3) kategorie poznawcze: OBIEKT DYKUR-

SU JEST PODOBNY VS. JEST RÓŻNY, JEST ZGODNY VS. JEST NIEZGODNY Z PRZYJĘTYMI REGUŁAMI (ibid.: 14–19), oraz sądy wartościujące je aksjologicznie.

4.1. Cywilizacja polska a cywilizacja angielska

Pierwszą składową reprezentacji poszczególnych cywilizacji jest nieodłączna od kategoryzacji nazwa nadana jej przez autora. W listach do Henry’ego Reeve’a (Listy) cywilizację polską Krasiński nazywa, wartościując ją w zderzeniu kulturowym z cywilizacją angielską: **niewiele zaawansowaną** (w rozwoju) – „une civilisation peu avancée” (1831: 535)⁶, która „nie osiągnęła tego stopnia rozwoju, co cywilizacja Francji czy Anglii” (A.O.-F.: 607) – „Notre civilisation n’a pas atteint le degré de celle de la France et de l’Angleterre” (1831: 601).

Cywilizację angielską natomiast, której przedstawicielem był odbiorca listów, Krasiński czyni punktem odniesienia dla oceniania innej cywilizacji, określając ją po prostu jako cywilizację, i przypisuje jej **rozwój**: „Vous, vous êtes homme de la civilisation, homme du développement” (1831: 535) – „Jesteś człowiekiem cywilizacji, człowiekiem rozwoju”; **nadzieję**: „Vous en avez de grandes [espérances], de pures, de belles” (1831: 536) – „Masz wielkie nadzieje, czyste, piękne”; wszystkie **możliwości** doskonalenia **jednostki**: „Quand vous arrivez, tout un monde de perfectionnements est à vos ordres” (1831: 535) – „Kiedy potrafisz, cały świat [możliwości] doskonalenia się jest na Twoje rozkazy”.

Wyróżniającym się składnikiem reprezentacji cywilizacji polskiej i angielskiej są eksplicytne reprezentacje społeczne⁷ Anglika i Polaka jako przedstawicieli odnośnych wspólnot; Krasiński skonstruował je poprzez skonfrontowanie siebie w swojej własnej inności w stosunku do drugiego – Anglika, postrzeganego również w jego inności. Reprezentacje społeczne obejmują ogół przekonań, wiedzy i opinii, wytworzonych i dzielanych przez osoby należące do tej samej grupy względem danego obiektu społecznego (Ligara 2016: 18–20). I tak, w mniemaniu Polaka, Anglik jest wytworem umysłowym:

– **rozwinętej cywilizacji Północy**:

Vous, vous êtes homme de la civilisation, homme du développement, et, ajoutez-y, homme du Nord. À vous la force, l’énergie du barbare, et la lumière et les connaissances du Midi, sans la nonchalance, la mollesse du Midi (1831: 535).

6 Oryginały francuskie z adnotacją roku napisania listu i strony zaopatruję we własne tłumaczenie filologiczne bądź tłumaczenie – przeformułowanie na język polski. W wypadku gdy korzystam z przekładu A. Olędzkiej-Frybesowej, podaję go ze skrótem A.O.-F. i numerem strony.

7 Są częścią dyskursu, gdyż odsyłają do systemów myślowych, systemów wartości, doktryn, ideologii (Charaudeau, Maingueneau 2002: 502–503).

[= Jesteś człowiekiem *cywilizacji*, człowiekiem *rozwoju*, i, dodaj, człowiekiem *Północy*. Do Ciebie należy *siła, energia barbarzyńcy i światłość i wiedza Południa*, ale bez jego nonszalancji i miękkości];

- **demokracji liberalnej**, której najważniejszym składnikiem jest wolność jednostki: „*Homme libre, homme né libre*” (1831: 547) [= Ty(ś) *człowiek wolny, urodzony jako wolny*], dająca mu *wszystkie* możliwości: „*Tout est à vous*” (1831: 535) [= „*Wszystko jest dla ciebie*”], i ich wybór: „*Vous pouvez choisir pêle-mêle*” (1831: 535) [= „*Możesz wybierać, jak popadnie*”];
- **kultury kompromisu** wobec adwersarza (oponenta):

homme né libre, tu ne comprends point les sentiments d'un homme dont les ancêtres furent aussi libres que toi, mais qui, lui, est un esclave opprimé. [...] Tu n'as pas suivi sur la carte la désolation de ton pays, comment il est allé se rétrécissant, s'appauvrissant, comment enfin il s'est abîmé sous les poids des oppresseurs. Rien de tout cela n'est jamais venu se mêler ni à votre réalité, ni à vos rêves. [...] Voilà pourquoi *la haine* vous paraît si *odieuse* (1831: 547–548).

[= Tyś człowiek urodzony jako wolny, ty nie możesz zrozumieć uczuć człowieka, którego przodkowie jak Ty byli wolni, a on jest dziś uciemiężonym niewolnikiem. [...] Nie śledziłeś na mapie spustoszeń swego kraju, jak coraz się kurczył, ubożał, jak wreszcie upadł pod jarzmem ciemieńców. Nic podobnego nigdy nie zakłóciło ani Twojego życia, ani Twoich snów. [...] Oto dlaczego *nienawiść* wydaje Ci się czymś tak *odrażającym* (A.O.-F.: 553–554)].

Ta ostatnia charakterystyka, będąca równocześnie sądem, wskazuje, iż cywilizacja niosła w przestrzeni europejskiej pewne zobowiązania moralne, jak wykluczenie nienawiści do drugiego.

Reprezentację społeczną Polaka, tzn. własną tożsamość, konstruuje Krasiński w relacji do reprezentacji Anglika jako jej negatyw i w tej optyce wybiera następujące jej charakterystyki będące odwrotnością tej drugiej:

- **cywilizacja mało zaawansowana w rozwoju** („*peu avancée*”), młodsza w stosunku do europejskiej, tak że cywilizacja europejska nie była Krasińskiemu po prostu dana, był on wobec niej niejako zewnętrzny, musiał ją dopiero podbić, wejść w nią, studiować ją dniem i nocą:

Je suis héritier d'une civilisation *peu avancée*, et moi-même j'ai *conquis* la civilisation européenne, *je suis entré* dans elle, *je l'ai étudiée* jour et nuit (1831: 548);

- **ucisk, uciemiężenie, tyrania, zniewolenie jednostki (i całego narodu):**

Et moi, *resserré, comprimé*, au milieu d'une civilisation *peu avancée, gémissante sous le joug* d'une civilisation commencée hier, que puis-je faire? où sont mes *espérances*? (1831: 535–536).

[= A cóż ja, *uciskany, gnębiony*, w środowisku o cywilizacji niezbyt zaawansowanej, a *jęczącej pod jarzmem* cywilizacji, co się zrodziła dopiero wczoraj, cóż mogę zrobić? gdzie są moje nadzieje?].

Na planie osobistym Krasiński nazywa siebie „[jak wyżej] *un esclave opprimé*” (1831: 547) [= uciemnionym niewolnikiem], i to przez cywilizację, która, w domyśle, ‘wyszła co dopiero ze stanu pierwotnego’ – „[jak wyżej] *commencée hier*” [zrodziła się dopiero wczoraj];

- uczucie **nienawiści** usprawiedliwione nawet w przypadku chrześcijanina, gdyż żywione względem **wroga** gnębiącego naród:

Et tel fut mon destin que, dès le berceau, j’ai sucé la haine dans le lait de ma nourrice [...]. *La haine* est une compagne d’enfance [...]. C’est un élément [...] qui est devenu une partie de mon tout; et force est à moi de le conserver, puisque les circonstances ne font que l’aggraver et le changent en *un devoir*. [...] et voilà pourquoi moi [...] profondément chrétien, je ne recule pas tant devant *la haine* et *la vengeance* que peut-être je devrais le faire (1831: 546–548).

[= A moim przeznaczeniem było, żem już w kołysce z mlekiem piastunki *wyssał nienawiść* [...]. *Nienawiść* to dla mnie towarzyszka dzieciństwa [...]. To pierwiastek, co [...] stał się częścią mojej istoty; i jakże nie mam go pielęgnować, skoro okoliczności tylko go pogłębiają, czynią z niego *obowiązek*. [...] I oto dlaczego ja, [...] chrześcijanin do głębi, nie cofam się przed nienawiścią i zemstą, jak bym może powinien (A.O.-F.: 553–554)];

- ideały **honoru, niezawisłości narodowej, prymatu ojczyzny nad szczęściem płynącym z materialnego posiadania**:

[...] et chez nous il y a encore des sentiments poétiques *d’honneur, de foi, d’indépendance nationale*, tandis qu’ici on ne pense plus qu’au *bien-être*, qu’à la *liberté intérieure*, qu’à des *institutions* devant assurer le *bonheur matériel* [...]. Chez nous au contraire, [...] nous ne visons point aux *jouissances matérielles*, mais à *une gloire morale*; point à un *bien-être intérieur*, mais à une *indépendance nationale* (1831: 601).

[= u nas istnieją jeszcze poetyczne wyobrażenia **honoru, wiary, niepodległości narodowej**, gdy tutaj myśli się już tylko o *dobrobycie*, o *wolności obywatelskiej* [dosł. wewnętrznej], o *instytucjach*, które mają zapewnić *szczęście materialne* [...]. U nas inaczej, [...] nie gonimy za *rozkoszami materialnymi*, ale za *chwałą moralną*; nie za *dobrobytem wewnętrznym*, ale za *niepodległością narodu* (A.O.-F.: 607–608)].

Tę ostatnią charakterystykę Krasiński wartościuje jako *szlachetne uczucia* („*tous ces sentiments nobles*”, 1831: 601), które zaginęły już w Europie zastąpione *szczęściem materialnym* („*le bonheur matériel est tout*”, *ibid.*). Obie zaś reprezentacje: innego, członka społeczności angielskiej/brytyjskiej, i samego siebie jako Polaka są u autora listów bliskie stereotypom wyrosłym z odmiennego doświadczenia i różnej kultury; stanowią wiedzę społeczną epoki, którą dyskurs Krasińskiego ze sobą niósł.

4.2. Cywilizacja polska jako należąca do kręgu cywilizacji Zachodu a (anty)cywilizacja rosyjska

Odmienne charakterystyki otrzymuje cywilizacja polska w tekstach politycznych (Pisma), których odbiorcami byli ówczesni najbardziej wpływowi politycy (zachodnio) europejscy oraz papież Pius IX. Krasiński skonstruował dyskursowy obraz cywilizacji polskiej w zderzeniu kulturowym tym razem z cywilizacją rosyjską. Dobierając w tym celu środki językowe ze swojej kompetencji dwujęzycznej, uwypuklił pojęciowo wybrane cechy obu obiektów dyskursu, które – dla zbudowania ich reprezentacji – wybrał ze względu na pewną wizję tego segmentu rzeczywistego świata (Vignaux 1988: 194, 207). I tak, *cywilizacja polska*:

- jest **cywilizacją łacińską wylaną na słowiańską rasę** – „*la civilisation latine déversée sur la race slave*” (do Piusa IX, 1848: 141)⁸; owładniętą tradycjami starożytności rzymskiej i w stałych kontaktach z Włochami i Francją – „*éprise [...] des traditions de l'antiquité romaine, en constants rapports avec l'Italie et la France*” (do Napoleona III, 1854: 209); reprezentuje katolicyzm i cywilizację pośród słowiańskiej rasy: „*en représentant le catholicisme et la civilisation dans la race slave*” (do Montalemberta, 1847: 108); wypełniając swoją misję słowiańską, wypełniła inną misję, która jest powszechna – „*en accomplissant sa mission slave, en accomplit une autre qui est universelle*” (ibid.: 109); panuje w niej **ten sam duch cywilizacji** – „*le même esprit de civilisation*”, to jest **identycznie ta sama idea, ta sama zasada** – „*c'est identiquement la même idée, le même principe*” na jednym krańcu Europy (jak Francja) i na drugim (tj. Polska) – „*à une extrémité de l'Europe [et] à l'autre*” (do Guizota, 1847: 85);
- miała zawsze i ma nadal **misję polityczną: odepchnąć Azję** w imię Europy i objawić Europę Azji – „*le devoir, en repoussant l'Asie, au nom de l'Europe, de révéler l'Europe à l'Asie*” (do Piusa IX, 1848: 153); odpycha jeszcze Azję gotową runąć na Europę – „*repousse encore l'Asie prête à fondre sur l'Europe*” (do Lamartine'a, 1847: 124), poświęca się niestrudzenie **sprawie Zachodu** – „*ce dévouement infatigable à la cause de l'Occident*” (do Guizota, 1847: 77);
- doszła do **idei (pewnej) demokracji** – „*l'esprit polonais arrive à l'idée d'une démocratie*” (do Montalemberta, 1847: 105); istniało już w Polsce wszystko to, co dotyczy teorii godności ludzkiej czy systemu konstytucyjnego – „*(en fait) de théorie, de dignité humaine ou de système constitutionnel*” (ibid.: 106); jej cechą charakterystyczną, w opozycji do Rosji, jest stała tendencja do **postępu moralnego** – „*le trait caractéristique [...]: c'est une tendance continuelle vers le progrès moral*” (ibid.: 108).

8 Oryginały francuskie z adnotacją adresata, roku i lokalizacji zaopatruję we własne tłumaczenie filologiczne bądź tłumaczenie – przeformułowanie na język polski.

Między cywilizacją polską a rosyjską istnieje zasadnicze przeciwieństwo, także co do istotnych reguł, norm, konwencji oraz wartości społecznych i kulturowych, przez cywilizację rosyjską niepodzielanych:

Wszystko dzieli te dwa narody, wszystko w nich walczy przeciwko sobie: religia, język, przeszłość cała, *wszystkie wyobrażenia*, nawet *wyobrażenia o honorze* (do Napoleona III, 1857: 273)⁹;

sformułowane zaś w kategoriach metafizycznych/moralnych absolutne przeciwieństwo między historią Polski a historią Rosji to tajemnicze działanie dwóch przeciwnych zasad: dobra i zła – „l'action mystérieuse de *deux principes opposés, du bien et du mal*” (do Montalemberta, 1847: 102).

Rosja została nazwana **wschodnim barbarzyństwem**, które próbuje utorować sobie przejście, aby ruszyć przeciwko cywilizacji łacińskiej – „*barbarie orientale essayant de se frayer un passage pour marcher contre la civilisation latine*” (do Guizota, 1847: 77), reprezentuje **barbarzyństwo azjatyckie** – „*la barbarie asiatique*” (do Montalemberta, 1847: 102), panuje w niej stary duch wschodni – „*le vieil esprit oriental*” (ibid.: 108), duch bizantyjski – „*l'esprit byzantin*” (do Piusa IX, 1848: 145), despotyzm wyniesiony do rangi prawdy absolutnej – „*le despotisme élevé à la hauteur d'une vérité absolu*” (ibid.); wypełniając cele prowadzonej przez siebie polityki zewnętrznej, dokonywała **najazdów na cywilizację** – „[dans leurs] *envahissements sur la civilisation*” (do Napoleona III, 1854: 208), jej marzeniem jest móc rzucić się na Zachód – „elle n'a qu'un rêve – c'est de pouvoir *se ruer sur l'Occident*” (do Guizota, 1847: 76),

- w sferze życia politycznego, społecznego i instytucji rząd rosyjski pozostał głęboko wschodni i barbarzyński – „il est resté profondément *oriental et barbare*” (do Piusa IX, 1848: 145), stosował bezprzykładny **terroryzm** – „un *terrorisme inouï*” (do Guizota, 1847: 77), stara się **cofać** każdą (daną) **cywilizację wyższą od swojej** – „faire *rétrograder* une civilisation *plus avancée* que la sienne” (ibid.: 78), zastąpił kodeks Napoleona **barbarzyństwem prawodawstwa rosyjskiego** – „il a chassé le code Napoléon pour la remplacer soit *par la barbarie de la législation russe*” (ibid.: 77), kieruje się zasadą opresyjną i zbrodniczą – „le principe *oppressif et homicide*” (do Montalemberta, 1847: 108), próbował wszystko zniszczyć, nie mogąc ani nie mając zamiaru nic zbudować ani nic ulepszyć – „il a essayé de *tout détruire* sans avoir la puissance ni l'intention de *rien édifier*, ni de *rien améliorer*” (do Guizota, 1847: 77); jego działanie jest **antycywilizacyjne** – „c'est cette action *anti-civilisatrice* du gouvernement [russe]” (ibid.: 78).

Przeciwieństw porządku absolutnego nie sposób sprowadzić tylko do różnic, jak to miało miejsce w przypadku różnic między cywilizacją polską a angielską:

9 Por. pkt 1: jest to dokonane przez Krasińskiego autotłumaczenie jego własnej wypowiedzi skierowanej po francusku do Napoleona III podczas pierwszego posłuchania.

dyskurs manifestujący się w tekstach Krasińskiego przedstawia cywilizację Rosji jako całkowicie niezgodną z pojęciem cywilizacji w ogóle i tę to poznawczą kategorię niekompatybilności na nią nakłada.

5. Wnioski: działanie argumentacyjne dyskursowych reprezentacji cywilizacji na odbiór świata

Przedstawiona analiza dyskursu cywilizacyjnego pokazała, że wykreowane w nim reprezentacje poszczególnych cywilizacji zostały wprawdzie zbudowane przez odniesienie do tego samego segmentu rzeczywistości, ale – tworząc je – autor wyprofilował różne jego aspekty: ich relewancję zdeterminował sam dyskurs, który uwidoczniał w dyskursowych obrazach wybranych fragmentów rzeczywistości pozajęzykowej – cywilizacji – swoją moc działania argumentacyjnego na odbiór świata i na innych.

I tak reprezentacje cywilizacji polskiej vs. angielskiej, skonstruowane przez poszukiwanie w zderzeniu kulturowym różnic ze względu na stopień oraz odmienne okoliczności rozwoju obu cywilizacji, stały się w dyskursie epistolarnym argumentem antropologicznym na rzecz akceptacji przez świat zachodni – w osobie odbiorcy Henry'ego Reeve'a – inności polskiej tożsamości. Ta bowiem okazuje się wytworem politycznym, społecznym i ekonomicznym uwarunkowanym historią. I leży u źródeł konfliktu moralnego co do wartości uznawanych w tych cywilizacjach za priorytetowe: dobrobyt, wolność obywatelska, szczęście materialne w świecie angielskim vs. honor, niepodległość narodowa, chwała moralna w świecie polskim. Jednak odnośne reprezentacje zbudował Krasiński tak, że obie cywilizacje stały się obiektami całkowicie porównywalnymi, gdyż różnice nie stawiały cywilizacji polskiej poza europejską przestrzenią.

Z kolei w dyskursie politycznym Zygmunta Krasińskiego cywilizacja polska została skonstruowana w kategorii z jednej strony podobieństwa do innych cywilizacji zachodnich, z drugiej zaś – w kategorii całkowitej niekompatybilności ze wschodnią cywilizacją rosyjską. W tej konfiguracji cywilizacja polska, choć z perspektywy Zachodu usytuowana na drugim krańcu Europy, otrzymała reprezentację ufundowaną na kategorii poznawczej JEST TAKA SAMA JAK INNE CYWILIZACJE ZACHODNIE, np. francuska, pod względem podzielenia przez polską wspólnotę narodową tych samych zasad: demokracji, rozumienia godności ludzkiej, systemu konstytucyjnego i postępu moralnego oraz wartości ideowych i moralnych. Natomiast rosyjska cywilizacja – pod względem powyższych stanowiących cywilizację reguł, norm, konwencji i wartości – fundamentalnie nie dawała się pogodzić z cywilizacją w ogóle i dlatego Krasiński nazwał ją antycywilizacją, która, podbiwszy politycznie swojego zachodniego sąsiada – Polskę, nie tylko niszczy go, ale równocześnie dąży do podbicia i zniszczenia całego pozostałego świata zachodniego. Przynależność cywilizacyjna Polski do świata zachodniego przez podobieństwo, a nawet identycz-

ność cech z poziomu kulturowego, moralnego i ideowego staje się w analizowanym dyskursie politycznym toczonym w latach 1831–1858 argumentem na rzecz tego, by świat zachodni uznał tzw. „la cause polonaise” – sprawę polską za sprawę całej Europy w swoim własnym interesie: tym interesem była konieczność obrony, poprzez pomoc Polsce, przed antycywilizacją – konieczność przez ówczesne autorytety polityczne prawie nieuświadamiana¹⁰.

Przenosząc natomiast reprezentacje cywilizacji zbudowane z punktu widzenia wspólnoty polskiej do wspólnot swoich niepolskich odbiorców, Krasiński zakwestionował i zdestabilizował ich dotychczasowe reprezentacje odnośnych obiektów świata (Vignaux 1988: 189). Warto przy tym pamiętać, że reprezentacje cywilizacji polskiej bywały w świadomości europejskiej aksjologicznie negatywne z punktu widzenia polskiej wspólnoty narodowej: tak np. Charles-F. du Périer Dumouriez, generał i polityk, wyraził się o Polsce „nation asiatique de l'Europe” – azjatycki naród Europy (Pisma: 124), sąd ten powtórzył Alfons de Lamartine w swojej monumentalnej *L'Histoire de Girondins* (1847). Nadto, system polityczny Rosji był wprowadzicie Europejczykom znany dzięki dziełu Astolphe'a de Custine'a *La Russie en 1839* (wydanemu w 1843 r.), ale, niestety, nie był on jednak przedstawiony z punktu widzenia polskiej opinii publicznej (za: Chlebowski 2001).

Wykreowane zatem przez teksty Krasińskiego konstrukty – reprezentacje cywilizacji – wносиły do europejskiej przestrzeni politycznej nową wiedzę o niej samej. Przekraczając zaś granice języka polskiego, dyskurs cywilizacyjny manifestujący się w omawianych francuskich tekstach stał się dyskursem transkulturowym: miejscem transferu i wymiany sensów, treści, pojęć wytworzonych w obszarze jednej wspólnoty językowo-kulturowej (polskiej) do drugiej (francuskojęzycznej), co było możliwe dzięki temu, że narzędziem transferu był język tej ostatniej.

Badany dyskurs stanowi pewien fakt ściśle wyznaczony czasowo i wykreowany przez konkretnego nadawcę – Zygmunta Krasińskiego – w materialnej postaci skończonego zespołu tekstów. Ale, co ciekawe, dyskurs wyodrębniający się tematycznie jako cywilizacyjny także obecnie objawia pewną żywotność. Jego reaktywacja daje się bowiem zaobserwować w dzisiejszej polskiej przestrzeni społecznej w tym sensie, że problem tożsamościowy i polityczny opowiedzenia się za przynależnością do określonej cywilizacji wyłania się jako przedmiot dyskursu w kontekście miejsca współczesnego państwa polskiego w przestrzeni cywilizacji europejskiej XXI w. Punktem wspólnym z dyskursem z lat 1831–1858 okazuje się postrzeganie, na nowo aktualne, cywilizacji – nie kultury! – polskiej wspólnoty narodowej w takich samych relacjach względem cywilizacji Zachodu i Wschodu jak dyskurs historycznie zrealizowany przed 160 laty. Z tym że obecnie argumentacyjnie idzie o suwerenne

10 Podczas pierwszego posłuchania udzielonego Krasińskiemu Napoleon III ujął dobitnie stanowisko Francji wobec Rosji w słowach „nous sommes plutôt en coquetterie avec la Russie – my się raczej teraz umizgamy do siebie” (autotłumaczenie Krasińskiego) (Pisma: 274).

usytuowanie cywilizacyjne Polski w obrębie tej pierwszej, europejskiej, albo tej drugiej cywilizacji. Tak więc dyskurs mający cywilizację za swój przedmiot rysuje się jako ogólniejszy problem badawczy wart podjęcia przez lingwistykę polonistyczną, a w jej ramach przez analizę dyskursu.

Źródła

- LISTY: Z. Krasiński, *Listy do Henryka Reeve*, tłum. A. Olędzka-Frybesowa, oprac. P. Hertz, t. I, Warszawa 1980.
- PISMA: Z. Krasiński, *Pisma filozoficzne i polityczne*, oprac. P. Hertz, Warszawa 1999.

Literatura

- ADAM J.-M., 1999, *Linguistique textuelle. Des genres du discours aux textes*, Paris.
- AWDIEJEW A., 2016, *Struktura dyskursu, relewancja i interpretacja*, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice, s. 322–328.
- CHARAUDEAU P., MAINGUENEAU D., 2002, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris.
- CHLEBOWSKI P., 2001, *Krasiński wobec Rosji*, [w:] G. Halkiewicz-Sojak, B. Burdziej (red.), *Zygmunt Krasiński – nowe spojrzenia*, Toruń, s. 131–144.
- CZACHUR W., 2011, *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 4, s. 79–97, [on-line:] tekst-dyskurs.eu/images/pdf/zeszyt_4/Czachur.pdf (dostęp: 19 II 2018).
- DĄMBSKA-PROKOP U., 2010, *Nowa encyklopedia przekładoznawstwa*, Kielce.
- DUSZAK A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- FOUCAULT M., 1969/1977, *L'archéologie du savoir*, [s.l.] 1969, wyd. pol.: *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa 1977.
- FOUCAULT M., 1971/2002, *L'ordre du discours. Leçon inaugurale au Collège de France prononcée le 2 décembre 1970*, [s.l.] 1971; wyd. pol.: *Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w Collège de France 2 grudnia 1970*, tłum. M. Kozłowski, Gdańsk 2002.
- GAJDA S., 2016, *Współczesna polska przestrzeń dyskursywna*, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice, s. 15–21.
- GRZMIL-TYLUTKI H., 2010, *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia, tendencje, perspektywy*, Kraków.
- GUIZOT F., 1828, *Cours d'histoire moderne, histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'Empire romain jusqu'à la Révolution française*, t. I, Paris; wyd. pol.: *Dzieje cywilizacji europejskiej od upadku Cesarstwa Rzymskiego zachodniego do rewolucji francuskiej*, tłum. F. Bentkowski, Warszawa 1842.
- LABOCHA J., 2008, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków.
- LAURENDEAU P., 1998, *Théorie des opérations énonciatives et représentations: la référenciation*, „Cahiers de praxématique” nr 31, s. 91–114, [on-line:] praxematique.revues.org/1232 (dostęp: 19 II 2018).

- LIGARA B., 2015, *Une vie dans deux langues, le bilinguisme polonais-français de Zygmunt Krasiński à la lumière de son œuvre épistolaire et littéraire*, „Revue des Études Slaves” LXXXVI, nr 4, s. 427–445, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.4000/res.744>.
- LIGARA B., 2016, *Kompetencja dwujęzyczna a zagadnienie błędu, normy, systemu. Refleksje o społecznej akceptacji bilingwizmu*, [w:] R. Dębski, W.T. Miodunka (red.), *Bilingwizm polsko-obcy dziś. Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków*, Kraków, s. 15–31.
- RASIŃSKI L., 2009, *Pojęcie „dyskursu” w poststrukturalizmie: Derrida, Lacan, Foucault*, „Te-
raźniejszość – Człowiek – Edukacja” nr 3 (47), s. 7–23.
- RASTIER F., 2010, *Sémantique et recherches cognitives*, Paris.
- SICIUK M., 2016, *Dyskurs publiczny w perspektywie diachronicznej*, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice, s. 350–357.
- VIGNAUX G., 1988, *Le discours, acteur du monde. Énonciation, argumentation et cognition*, [s.l.].
- WITOSZ B., 2012, *Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym*, [w:] T. Piekot, M. Poprawa (red.), *Analiza dyskursu: centrum–peryferie*, „Oblicza Komunikacji”, 5, Wrocław, s. 61–76.
- WITOSZ B., 2016, *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice, s. 22–29.
- ZAŚKO-ZIELIŃSKA M., 2016, *Zastosowanie językoznawstwa korpusowego do badań nad dyskursem epistolarnym*, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice, s. 358–367.

Zygmunt Krasiński's Civilization Discourse in an Intercultural Space Summary

Constituted in Zygmunt Krasiński's French texts, discourse about civilization arose within intercultural communication with authorities representing political institutions and the religious institution of Western Europe (among others, François Guizot, Napoleon III, or Pius IX) in years 1831–1858. Its aim was cognitive: to transfer knowledge, hitherto unknown to receivers, about the place occupied by Polish civilization in the European space. This goal was accomplished through the creation in the discourse, of representations of individual civilizations which were composed of its characteristic features selected from the respective fragment of reality as seen from the perspective of Polish communication community, and of opinions which evaluated them axiologically. Polish civilization has been presented in a cultural clash: from one side, with English civilization and in a further perspective with the civilization of the West, and from the other side with Russian civilization. The characteristics of individual civilizations were selected by Krasiński with respect to epistemic categories of similarity vs difference, compatibility vs incompatibility with rules, norms and values shared in the space of European civilization. As a result of the argumentative action of discourse, arose a representation of Polish civilization as comparable or even similar to other Western civilizations, and entirely incompatible with the eastern civilization of Russia. Russian civilization was portrayed as fundamentally irreconcilable with civilization at large with respect to those values on which the latter is built, such as justice, rule of law, transparency, and freedom; it appeared indeed to be anti-civilization. Krasiński created representations of civilizations which introduced to European political space new knowledge about itself. Transgressing the borders of the Polish language, civilization discourse became intercultural, the place where transfer and exchange of senses, meanings, and notions took place, from Polish language-culture where they were created to other linguistic-cultural spaces.